

הגדרות של מילה בהוראת אוצר מילים ובהערכתו: תיבה, תמנית, תבנית, למה, פלמה ומשפחת מילים

איהאב ח'ליל אבורביעה*

<https://doi.org/10.54301/TDYE4639>

מילות מפתח: רכישת שפה; הערכת שפה; אוצר מילים; ידע דקדוקי; ידע סמנטי

הגדרות כלליות של 'מילה'

השאלה "מהי מילה" העסיקה וממשיכה להעסיק בלשנים רבים, ובעיקר בלשנים יישומיים העוסקים בהוראת שפה ובהערכתה. חוקרים רבים מגדירים **מילה** באופן שונה לא רק בשפות שונות אלא גם באותה שפה. גם בעברית ההגדרות ל'**מילה** במילוניונים השונים אינן זהות (יזרעאל, 2016). בולוצקי וברמן (Bolozky & Berman, 2020) מציינים שבעברית יש שתי מקבילות ל'**word** האנגלית: **תיבה** ו**מילה**. **תיבה** היא התבנית שמורדת באופן גרפי מהתבנית שלפניה ומהתבנית שאחריה באמצעות רווח ואילו **מילה** היא הבסיס למילים אחרות, למשל המילה מילון היא בסיס למילים אחרות כמו מילונאי, מילונאות. אך אין **תיבה** ו'**מילה** לבדן מספיקות כדי לבטא את המורכבות של מה שנחשב למילה, אף לא בתחום לשוני אחד - אוצר המילים במקרה זה.

הגדרות 'מילה' בתחום אוצר המילים

הגדרת מילה במחקר על אוצר מילים או במבחנים המעריכים אוצר מילים היא מהותית מאוד שכן לא ניתן לבצע בדיקה לקסיקלית ללא הגדרה של היסוד הנחקר - **המילה** (Milton, 2010; Read, 2009). במקרים רבים, באותה שאלת מחקר כשבודקים את מספר המילים שלומד מסוים יודע, חוקרים שונים מגיעים למסקנות שונות, חלקן יותר כלליות או סגוליות (ספציפיות) בגלל ההבדלים בהגדרת מילה. באופן כללי חוקרי אוצר מילים ומעריכיו משתמשים במונח **מילה** מטעמי נוחות כשמתכוונים לאחת מתוך ההגדרות שלהלן.

• **תבנית** (type) או **מילה-תבנית** (word type) היא כל צורת

מילה ייחודית המופיעה בטקסט כלשהו. דהיינו, כל מילה שנכתבת באופן שונה היא תבנית נפרדת (McKee et al., 2000); **מילה-תמנית** (word token) היא כל מילה המופיעה במדגם כלשהו, בין היא צורת מילה חדשה ובין היא זהה לצורת מילה שהופיעה קודם לכן באותו טקסט (McKee et al., 2000); **מילה-תמנית** (word token) היא כל מילה המופיעה בחומר לימודי, לפרט זה, מספר המילים בטקסט כלשהו זהה למספר התמניות שבו, אך לרוב מספר התבניות שבו קטן יותר ממספר התמניות. בהתאם לכך במשפט: **קראתי את הרומן, את המחזה ואת הכתבה**, יש שש תבניות לרבות **קראתי, את, ואת, הרומן, המחזה, הכתבה** (את מופיעה פעמיים), ושבע תמניות.

• **למה** (lemma) היא מילת יסוד (headword) מאותו חלק דיבר - בכל נטיותיה (Stoeckel, 2018; McLean, 2009; Milton, 2009; Webb, 2020; et al., 2020). בעברית היא לקסמה, היינו ערך מילוני בכל משמעויותיו ונטיותיו. יש להעיר שפעלים מאותו שורש, אך בבניינים שונים, דוגמת **קרא, נקרא, הקריא**, ייחשבו ללמות שונות, וכך גם כל אחד מהערכים מאותו שורש השונים בצורתם או בחלק הדיבור, דוגמת **קריא, קריאה, קריאות, מקרא, מקראי, מקראי**.

• **פלמה** (flemma) כוללת את מילת היסוד ואת הנטיות שלה השייכות לחלקי דיבר שונים. כלומר, בשונה מהלמה, בפלמה נכללים כל חלקי הדיבר הקשורים למילת היסוד ולא רק מאותו חלק דיבר (Stoeckel et al., 2020; McLean, 2018; Webb, 2021). בעברית פלמה תהיה כל הערכים המילוניים הזחים בכתיבתם ובהגייתם (הומונימים) הנגזרים מאותו שורש או מאותה מילה גולמית (מונמה - מילה שאי אפשר לפרק לצורנים, ושורש ותבנית נחשבים לצורנים) ומופיעים במילון כערכים נפרדים רק בשל היותם שייכים לחלקי דיבור שונים. לדוגמה, הערכים: **יפה** (כמו במשפט: **יום יפה**) כשם תואר; **יפה** (כמו במשפט: **הוא עובד יפה**) כתואר הפועל; ואף **יפה** (כמו במשפט: **יפה! הגעת**) כמילת קריאה ייחשבו לפלמה אחת. לעיתים הפלמה כוללת גם נטיות בודדות של ערכים מילוניים (השוו לצרפתי, תשמ"ג), דוגמת **מדריך** כפועל (נטיות ההווה של הערך **הדריך**) ו**מדריך** כשם עצם (כערך עצמאי). צורות מעין אלו נחשבות דו-משמעיות או

* ד"ר איהאב ח'ליל אבורביעה הוא מרצה בהתמחות בלשון העברית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי. מחקריו עוסקים ברכישת שפה שנייה, בהערכתה ובאוצר המילים. ערך זה נכתב בתמיכת מלגת פולברייט לחוקרי בתר-דוקטורט ומלגת רוטשילד של קן יד הנדיב.

המורה מעשיר את אוצר המילים של הלומדים על ידי הוצאת תבניות מתוך הקשר נתון להקשרים אחרים.

נוסף על כך, כשמורים מלמדים תבנית שעשויה להשתייך ליותר מחלק דיבר אחד (אחרי שהם הוציאו אותה מתוך ההקשר), כלומר פלמה, ניתן להסביר ללומדים את המשמעות או המשמעויות של אותה מילה בכל חלק דיבר, דהיינו להסביר כל למה, ואת הנטיות התקינות שלה באותו חלק דיבר, כשההתחלה צריכה להיות במשמעות של המילה בהקשר שבו הם נחשפו אליה. לדוגמה, **המילה מצטיין** בהקשרים שונים יכולה להיות חלקי דיבר שונים: פועל בזמן הווה גוף יחיד, שם תואר. כאן המורים יכולים להציג את המשמעויות הסמנטיות השונות של המילה בחלקי הדיבר השונים: פועל ושם תואר במקרה זה, להתייחס למשמעויות השונות בחלק דיבר כלשהו וכן לעמוד על ההבדלים בנטיות של חלקי הדיבר השונים. למשל, אפשר לציין שפועל, בשונה משם תואר, נוטה בזמנים שונים. באופן זה הלומדים רוכשים משמעויות שונות של תבנית אחת בתוך חלק דיבר כלשהו (למה) וכן את המאפיינים המורפולוגיים של חלקי הדיבר השונים (פלמה).

חשיבות ההגדרות השונות של מילה בהערכת שפה

מתוך ארבע הגדרות המילה העיקריות המשמשות בתחום אוצר המילים - ההגדרה המצומצמת ביותר היא 'תבנית', וההגדרה הרחבה ביותר היא 'משפחת מילים' (Webb, 2021). ככל שההגדרה רחבה יותר כל מילת יסוד בה כוללת מספר גדול יותר של נטיות, וככל שההגדרה מצומצמת יותר היא כוללת פחות נטיות. למעשה תבנית כוללת נטייה אחת בלבד - הנטייה של התבנית עצמה. לעומתה, משפחת מילים כוללת את כל הנטיות של שורש אחד.

מבחינה אוצר מילים רבים מבוססים על משפחות מילים, מכיוון שהם מניחים שאם הלומד מכיר נטייה אחת השייכת למשפחת מילים כלשהי, אזי הוא מכיר גם את שאר הנטיות בתוך משפחת מילים זו (Kremmel, 2016). לפי זה, אם לומד מכיר את המילה **הדרכה**, אזי ההנחה היא שהוא מכיר גם **מדריך** כשם עצם וכפועל וכן משמעויות נוספות של שורש זה כמו בפעלים **דרכך**, **נדרך** ועוד. אך מספר מחקרים הוכיחו כי אין הנחה זו נכונה (Ward & Chuenjundaeng, 2009; Kremmel & Schmitt, 2016; Sasao & Webb, 2017). מקלין (McClean, 2018) מצוין שמחקרים רבים על האנגלית הראו כי פלמות, ולא משפחות מילים, הן יחידות המדידה המתאימות ביותר להערכת ידע אוצר המילים ברמות שונות של בקיאות לקסיקלית (בקיאות באוצר מילים).

כאשר מעריכים את גיוון אוצר המילים או הגיוון הלקסיקלי (lexical diversity) (אבו-רביעה, 2017, 2020, 2020, 2022; 2022;

רבי-משמעויות מבחינה תחבירית, ושיוכן לחלק דיבר זה או אחר תלוי בהקשר.

• **משפחת מילים** (word family) כוללת את כל המילים הנגזרות ממילת היסוד (Milton, 2009; Webb, 2021). בעברית משפחת מילים כוללת את כל הערכים שיש להם שורש משותף או מילה גולמית משותפת (מונמה - ראו ההגדרה לעיל) מחלקי דיבור שונים ובתצורות שונות. כלומר, השורש או המילה הגולמית הם מעין ערך-על (ראו, למשל, במילון בן-יהודה). לדוגמה, כל הערכים (בכל נטיותיהם השונות): **קרא, נקרא, הקריא, קריא, קריאה, הקראה, קריאות, מקראה, מקראי** ועוד רבות ייחשבו לבני משפחת מילים אחת.

בתחום הוראת אוצר המילים והערכתו, ההגדרות השונות של מילה בעלות חשיבות עליונה, שכן כל הגדרה מתאימה לרמות שונות של ידע מורפולוגי (ידע במבנה הפנימי של המילים ושל צירוף צורנים להן), במיוחד בכל הנוגע לנטייה (Nation, 2021).

חשיבות ההגדרות השונות של מילה בהוראת שפה

בהוראת שפה ניתן להשתמש בהגדרות אלה של מילה כדי לחדד את הקשרים הסמנטיים והמורפולוגיים השונים בין מילים. כשמלמדים מילים חדשות, כשהטקסט לא מנוקד, הלומדים נוטים להשתמש בהקשר כדי להבין מילים שהן עבורם עלומות או מתפרשות באופנים שונים. אם הם אינם מצליחים לעמוד על הפירוש הנכון של המילה מתוך ההקשר, למורה צריך להיות תפקיד מהותי בפיתוח מיומנות זו. אך גם כשאר הלומדים מצליחים לזהות את המשמעות הנכונה מתוך ההקשר, מורים שרוצים להרחיב עוד יותר את אוצר המילים של תלמידיהם ולשפר את ההבנה שלהם להבדלים הדקדוקיים בין חלקי הדיבר השונים ינצלו את העובדה שלפעמים תבניות אלה ללא הקשר נושאות משמעויות מגוונות, ברם לא תמיד יש להן נטיות זהות. למשל המילה **אָח** יכולה להיות בעלת משמעויות רבות כולל **בן לאותם הורים, תנור, אדם שמקצועו לסייע לטיפול בחולים**, והיא אף יכולה לשמש ככינוי לקרוב וכמילת קריאה. בחלק מהמשמעויות שלה היא נוטה כמו במשמעות של **בן לאותם הורים**, ובאחרות לא, כמו **אח** כמילת קריאה. אם למשל התלמידים למדו את המילה **אח** במשמעות של **אדם שמקצועו לסייע לטיפול בחולים**, המורה יכול להפנות את תשומת ליבם למשמעויות השונות של מילה זו בהקשרים אחרים וכן להדגים אותן בתוך משפטים. לדוגמה, ניתן לציין ש**אח** יכולה להיות במשמעות **תנור** כמו במשפט: **הזקן השתמש בעצי הסקה להבערת האש שבאח**. בפעם הבאה כשהלומדים נחשפים למילה זו בהקשר שונה, יהיה להם קל יותר לזהות את המשמעות המתאימה כי הם למדו את המשמעויות השונות של המילה וצריכים רק לבחור מביניהן את המשמעות המתאימה להקשר החדש. בשיטה זו

אבו-רביעה, א' (2020). גיוון לקסיקלי: תיאוריה, פרקטיקה ומה שביניהן. *לקסי-קיי*, 13, 3-5. <https://doi.org/10.54301/xevu1230>

אבו-רביעה, א' (2022). רכישת הלקסיקון העברי בקרב תלמידי תיכון דוברי ערבית בנגב: בחינה אמפירית. [דיסרטציה]. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.17502.51528>

בן-יהודה, א', טורסיני, נ"ה (1908-1959). מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרכים א-טז. הוצאת מקור.

זרעאל, ש' (2016). כמה מילים על "מילה". *תעודה*, כז, עמ' 53-59.

צרפתי, גב"ע (תשמ"ג). הומונימים מורפולוגיים. *לשוננו לעם*, לד, 167-173.

Abu-Rabiah, E. (2020). Lexical measures for testing progress in Hebrew as Arab students' L2. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 1096–1114. <https://doi.org/10.17263/jlls.803551>

Abu-Rabiah, E. (2023). Evaluating L2 vocabulary development features using lexical density and lexical diversity measures. *LLT Journal: A Journal on Language and Language Learning*, 26(1), 168–182. <https://doi.org/10.24071/llt.v26i1.5841>

Bolozky, S., & Berman, R. A. (2020). Parts of speech categories in the lexicon of Modern Hebrew. In R. A. Berman (Ed.), *Usage-based studies in modern Hebrew: Background, Morpho-lexicon, and Syntax* (pp. 265–330). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/slcs.210.10bol>

Jarvis, S., & Hashimoto, B. J. (2021). How operationalizations of word types affect measures of lexical diversity. *International Journal of Learner Corpus Research*, 7(1), 163–194. <https://doi.org/10.1075/ijlcr.20004.jar>

Kremmel, B. (2016). *Word families and frequency bands in vocabulary tests: Challenging conventions*. *TESOL Quarterly*, 50, 976–987. <https://doi.org/10.1002/tesq.329>

Kremmel, B., & Schmitt, N. (2016). Interpreting vocabulary test scores: What do various item formats tell us about learners' ability to employ words? *Language Assessment Quarterly*, 13, 377–392. <https://doi.org/10.1080/15434303.2016.1237516>

McKee, G., Malvern, D., & Richards, B. (2000). Measuring vocabulary diversity using dedicated software. *Literary and linguistic computing*, 15(3), 323–338. <https://doi.org/10.1093/llc/15.3.323>

McLean, S. (2018). Evidence for the adoption of the flemma as an appropriate word counting unit. *Applied Linguistics*, 39, 823–845. <https://doi.org/10.1093/applin/amw050>

Milton, J. (2009). *Measuring second language vocabulary acquisition*. Bristol: Multilingual Matters.

Nation, P. (2021). *Thoughts on word families*. *Studies in Second Language Acquisition*, 43, 969–972. <https://doi.org/10.1017/S027226312100067X>

Read, J. (2010). *Assessing vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511732942>

Abu-Rabiah, 2020, 2023) של הלומדים בחיבורים שהם כתבו, שימוש בפלמות ובמשפחות מילים לא יצביע על גיוון לקסיקלי גבוה אצל לומדים בעלי ידע רב במילים שחולקות שורש אחד ביחס ללומדים שיודעים פחות מילים מאותו השורש, מכיוון שהגדרת מילה כמשפחת מילים אינה מאפשרת בדיקה של משמעויות או נטיות שונות של אותו שורש. שימוש בתבניות יראה ערכים גבוהים של גיוון לקסיקלי אצל לומדים בעלי ידע דקדוקי רב יותר (כולל ידע בהטיה), מאחר שתבניות הן התגלמות של נטיות של שורש כלשהו. שימוש בלמות יצביע על ערכים גבוהים אצל לומדים בעלי ידע יצרני באוצר מילים (ידע סמנטי) ללא קשר לידע הדקדוקי שלהם, מכיוון שבבדיקה של למה אין התייחסות לידע הדקדוקי של הלומד אלא יש בדיקה של המשמעויות השונות של המילים (Jarvis & Hashimoto, 2021). אי לכך, יש לבחון את התוצאות של בדיקה זו של אוצר המילים מתוך הבנה מקיפה של השפעת השימוש השונה בהגדרה של מילה על סוג הידע הלשוני הנבדק (הדקדוקי או הסמנטי) ולהתאים את הגדרת המילה למטרת הבדיקה. במילים אחרות, אם המורה או חוקר השפה מבקש לבדוק ידע דקדוקי של הלומדים, התבנית תתאים לכך; ואם הוא מבקש לבדוק את אוצר המילים מבחינת מספר המשמעויות השונות שהלומד יודע, הלמה תתאים לכך.

מסקנה

הכרה של ההגדרות השונות של מילה בתחום אוצר המילים ושל ההבדלים ביניהן תאפשר למורי השפה לחשוף בפני הלומדים היבטי ידע שונים שמגולמים בתוך המילים בשפה, כולל ידע סמנטי וידע דקדוקי. נוסף לכך, חוקרי שפה ומעריכיה ובעיקר חוקרי אוצר מילים ומעריכיו יוכלו להשתמש בהגדרות השונות של מילה כדי להעריך את ידע אוצר המילים של הלומדים ואת תקינות שימושיהם בחוקי הנטייה כדי לבחון בצורה מדויקת את גיוונו של לקסיקון הלומדים וכן כדי להשוות בין סוגים אחדים של ידע לשוני בקרב אותם לומדים ואף בין לומדים שונים.

המקורות

אבו-רביעה, א' (2017). *הגיוון לקסיקלי, הדחיסות לקסיקלית ורמת המופשטות כמדדי התקדמות ברכישת העברית כ-2 לערבית של צעירים בדואים בנגב*. [תזה]. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.25444.12167>

אבו-רביעה, א' (2020). רמת המופשטות, הגיוון לקסיקלי והדחיסות לקסיקלית כמדדי התקדמות ברכישת העברית כשפה שנייה לערבית. *אורינות ושפה*, 8, 71-93.

Sasao, Y., & Webb S. (2017). The word part levels test. *Language Teaching Research*, 21, 12–30.
<https://doi.org/10.1177/1362168815586083>

Stoeckel, T., Ishii, T., & Bennett, P. (2020). Is the lemma more appropriate than the flemma as a word counting unit? *Applied Linguistics*, 41(4), 601–606.
<https://doi.org/10.1093/applin/amy059>

Ward, J., & Chuenjundaeng, J. (2009). Suffix knowledge: Acquisition and applications. *System*, 37, 461–469.
<https://doi.org/10.1016/j.system.2009.01.004>

Webb, S. (2021). The lemma dilemma: How should words be operationalized in research and pedagogy? *Studies in Second Language Acquisition*, 43(5), 941–949.
<https://doi.org/10.1017/S0272263121000784>